

Ernest Mandel

Individens roll i historien: Fallet Andra världskriget

Ett av den historiska materialismens grundantaganden är att förhållanden och konflikter mellan samhällskrafter är avgörande för vilken riktning som historien tar. I ett samhälle som är uppdelat i olika samhällsklasser utgörs dessa förhållanden nödvändigtvis av förhållanden mellan klasser. Ytterst förklaras historien därför som en historia om kampen mellan olika samhällsklasser och mellan de centrala beståndsdelarna inom dessa,¹ en kamp som i stor utsträckning och i sista hand bestäms av den inre logiken inom varje särskilt produktions sätt. Detta sätt att se historien innebär varken att individens egenart ”förnekas” eller att man ”underskattar” individens självständighet, karaktärsstruktur eller ”värderingar”. Tvärtom utgår uppfattningen att historien väsentligen formas av samhällskrafter, just från att man erkänner att ett oändligt antal individers enskilda inverkan kommer att resultera i slumpmässiga skeenden som, om de är helt individuella, i stort sett balanserar ut varandra. Om en *visst bestämd* rörelse i historien ska komma till uttryck – det vill säga att historien får ett tydligt mönster och inte bara utgör en meningslös följd av osammanhängande händelser – då måste gemensamma drag kunna upptäckas i individernas beteenden. Bara då kan miljontals enskilda konflikter, val och möjliga rörelseriktningar erhålla en bestämd logik som gör att de kan ses som ett kraftparallelogram som har ett ändligt antal möjliga lösningar eller resultat. Detta är uppenbarligen vad som sker i den verkliga historien.

De som förnekar samhällskrafternas avgörande betydelse för att skapa människans öde är även, paradoxalt nog, de som mest förminskar den roll som majoriteten av individer spelar i samhället. Det är ju endast när den överväldigande majoriteten har utestängts från att skapa historia som ett fåtal ”stora män” kan förlänas makten att forma skeenden. När den historiska materialismen hävdar samhällskrafternas företräde framför ett individuellt agerande som bestämmande för historiens inriktning, så förnekar den inte att vissa individer har särskild betydelse. Män och kvinnor gör alltid historia med ett visst medvetande. Detta medvetande kan förstås vara ”falskt” i den utsträckning som det feltolkar individernas verkliga intressen eller misslyckas att förutse de objektiva resultaten av deras handlingar. Av detta följer att vissa individer i ledningen för samhällsliga strömningar i ovanlig grad kan påverka historien, inte som övermänniskor utan just genom sitt förhållande den grupp som stöder dem.

Sådana personligheter kan inte ”långsiktigt” förändra händelseutvecklingen. Inte ens världens mäktigaste tyrann kan undkomma det obehagliga behov av allt större kapitalansamling som uppstår ur den kapitalistiska världens privatägande och konkurrens. Till exempel kommer varje försök att (som Hitler) införa slavsamhällets logik att misslyckas så länge nuvarande teknologi och privatägande fortsätter att vara rådande. Varken individuell genialitet eller ”vilja till makt” kan heller spränga de begränsningar som ges av materiella (samhällsekonomiska) styrkeförhållanden. Givet det kapitalistiska Europas och Förenta Staternas respektive produktivkrafter 1941, hade Nazityskland, även om man underkuvat hela Europa, inte en chans att vinna ett krig mot Nordamerikas enorma ekonomiska styrka. Detta hade endast varit möjligt genom en framgångsrik integration av USSRs alla industrier och naturtillgångar (en process som skulle ha tagit år).

Men utifrån dessa globala och samhällsliga materiella begränsningar kan vissa personligheter påverka historien, antingen genom att klarare än andra urskilja de historiska behoven hos sin

---

¹ Så löd Engels formulering; om man reducerar historien till enbart kampen mellan antagonistiska klasser blir större skeenden, som det andra världskriget obegripliga eftersom det uppenbarligen inte var ett krig mellan kapital och arbete utan mellan skilda delar av världsbourgeoisien.

klass eller genom att försena ett erkännande av dessa objektiva behov. De kan påverka beslut som kortsiktigt antingen gagnar eller motverkar intressena hos de samhällskrafter de förutsätts företräda. Detta i stort sett oberoende av deras vilja eller uttalade avsikter. Till exempel avsåg Hitler inte att förrinta den tyska härskande klassens makt över hälften av "das Reich" som det såg ut den 31 augusti 1939, men precis en sådan förlust av makt och territorium blev resultatet av den kedja av händelser som nästa dag släpptes lös genom hans invasion av Polen. Dessutom omfattade dessa händelser en rad aktioner som inte utgjorde de enda möjliga alternativen för det nazistiska samhällsblocket och för vilka Hitler som individ bar ett direkt ansvar.

Orsakade Hitler det andra världskriget?

Att särskilja historiens stora, långsamt fortgående rörelsemönster från kortsiktiga variationer i den historiska utvecklingen innebär förstås endast en enkel ungefärlig uppskattning av de förhållanden mellan samhällskrafter och individer som formar händelseutvecklingen. Ytterligare en väsentlig kategori utgörs av de sociala gruppernas *konjunkturella* behov.

För att återvända till invasionen av Polen som exempel är det utan tvekan så att beslutet först och främst var Hitlers. På ett slående sätt uttryckte det de motsägelsefulla dragen i hans personlighet; hänsynslösheten, de fixa idéerna, den skickliga opportunisten liksom de cyclothyma (manodepressiva, ö.a.) humörsvängningarna mellan paralyserad obeslutsamhet och hypervoluntarism (viljan avgör allt, ö.a.). Men det är också sant att redan 1932 hade ledande kretsar inom den tyska kapitalistklassen (i enlighet med sina konjunkturella intressen) fastslagit att den enda vägen för Tyskland ut ur den ekonomiska krisen var att ta herraväldet över Central och Östeuropa.

När man väl hade slagit in på denna kurs och inlett en omfattande upprustning var krig så gott som oundvikligt av två orsaker. För det första den åtföljande upprustning av Tysklands viktigaste kapitalistiska konkurrenter – främst Storbritannien men också USA – som strävade att förhindra ett tyskt herravälde i Europa och Tysklands omvandling till världsmakt. För hela den nazistiska ledningen resulterade detta i en allt större frestelse att utlösa kriget innan den amerikanska kapitalismens enorma produktivkrafter hade mobiliserats och medan Tyskland ännu hade vissa fördelar genom sina moderna flygstridskrafter och sitt pansar. För det andra medförde kostnaderna för den väldiga upprustningen en alltmer fördjupad kris för den tyska kapitalismen. Myntreserven hade i det närmaste försvunnit och betalningen av räntan för nationalskulden kunde man inte längre klara av. Takten i militariseringen kunde inte uppehållas utan att det tillfördes ytterligare materiella resurser som återfanns utanför Tysklands i det närmaste uttömda resurser². Därav följde behovet att plundra närliggande ekonomier och att söka upprätta industriella organisationer i kontinental skala som kunde mäta sig med de i USA och USSR.

Även om det tveklöst var Hitler som tog det avgörande beslutet att släppa lös Wehrmacht den 1 september 1939 så uppstod inriktningen på krig ur kortsiktiga beräkningar inom majoriteten av Tysklands härskande klass. Dessa beräkningar betingades i sin tur av den tyska imperialismens inre motsättningar som skärptes av de på varandra följande kriserna 1919-23 och 1929-1932. Det var förvisso inte en tillfällighet att den härskande klassen i stort sett var enig om projektet att aggressivt förändra fördelningen av den ekonomiska makten i världen. Tyskland hade som stormakt framträtt för sent för att kunna tillägna sig ett kolonialt imperium utanför Europa som motsvarade Tysklands betydelse på världsmarknaden. Jakten efter ett surrogat-

² Om sambandet mellan den ekonomiska krisen, upprustningen och den tyska industrins expansionistiska målsättningar se Timothy Mason, "Innere Krise und Angriffskrieg, 1938-1939" i Forstmeier och Vokmann (red.), *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des zweiten Weltkrieges*, Dusseldorf 1981, och Alan Milward, "Der Einfluss ökonomischer und nicht-ökonomischer Faktoren auf die Strategie des Blitzkriegs" aa.

imperium i Europa uppfattades därför som Tysklands ”oundvikliga öde”. Junkrarnas (konservativa adliga godsägare ö.a) oproportionerligt stora politiska inflytande (en följd av de misslyckade försöken under artonhundratalet att genomföra en demokratisk borgerlig revolution) förstärkte den arroganta spelarattityden (*va-banque*) inom tysk utrikespolitik och ökade stödet för militär expansion.

Av samma skäl var det knappast en tillfällighet att den tyska härskande klassen trots sina kulturella anspråk och traditioner som försvarare av ”lag och ordning”, medvetet lade sin framtid i händerna på en hänsynslös äventyrare. Under ”normala” omständigheter väljer förstås bourgeoisien sin politiska ledning ur sin egen klass. I krisperioder har bourgeoisien dock upprepade gånger försökt rätta till för dem ogynnsamma förhållanden mellan klassernas styrka, genom att ta sin tillflykt till parlamentariskt ledarskap bestående av reformistiska arbetarledare som är villiga att bibehålla det kapitalistiska herraväldets grundläggande strukturer och värderingar. Ett samarbetets släkträd från Eber till MacDonald, till Léon Blum, Clement Attlee och Van Acker, Spaak, Willy Brandt och Helmut Schmidt, för tillfället avslutat med Francois Mitterand. För att en mäktig borgarklass ska sponsra en makt av Hitler-typ krävs mycket mer exceptionella omständigheter; en djupgående socio-ekonomisk kris som ger upphov till samhällsliga spänningar av förrevolutionär karaktär. Deklasserade delar av alla samhällsklasser men särskilt av småbourgeoisien spyr under en sådan exceptionell kris ut ett stort antal desperata karaktärer som föreslår ”lösningen på nationens problem” utan hänsyn till mänskliga eller materiella kostnader, än mindre med hänsyn till ”traditionella värden”. Trotskij karakteriserar träffande denna sorts äventyrare som *wildgewordene Kleinbürger* – ”förvildade småborgare”.

Som politisk karaktärstyp är Hitler alltså produkten av en särskild serie omständigheter; ruineringen av skiktet av små affärsinnehavare, massarbetslöshet inom officerskassen, för-intelsen av mindre finansiella innehav genom inflationen, den antisemitiska konkurrens-avunden hos läkare och advokater med få klienter, överproduktionen av akademiker osv. Gangstermentaliteten var fullt synlig redan i november 1918 vid upprättandet av *Freikorps* (reaktionära privatarméer ö.a.). Efter 1918 gick det faktiskt hundratals potentiella Hitlers och Himmlers lösa i Tyskland – många med närmast identiskt samma ideologiska och karaktärs-mässiga drag som den framtida Führern. Det sätt på vilket det Tredje Riket faktiskt kom att uppstå ur Weimarrepublikens kollaps och bereda vägen för ännu ett världskrig bestämdes endast i begränsad grad av Hitlers särskilda begåvning eller hans svagheter som enskild politiker. Ojämförligt mycket mer betydelsefull var den större samhällskris där Hitler-fenomenet bara var en biprodukt. Även Hitlers fixa idéer om judarna kan nu ses som en vitt spridd sinnesförvirring inom det tyska samhällets reaktionära skikt. Nyligen har historikern Röhlin i kejsar Wilhelms II: s dagbok upptäckt en olycksbådande mening daterad december 1919 – ganska exakt samtidigt som Hitler beslutade sig för att gå in i politiken: ”Låt ingen tysk....vila förrän dessa parasiter (judarna) har sopats bort från tysk jord och förintats”.³

Marxism och socialpsykologi

För att förstå hur en sådan banditmentalitet kunde komma att känneteckna vissa skikt inom det tyska samhället mellan 1918 och 1933 och hur den till slut kunde få stöd av de härskande klasserna, är det först nödvändigt att förstå den roll som kollektiva ”mentala strukturer” spelar som förmedlare mellan samhällskrafternas (klassers och stora delar av klassers) materiella intressena och hur dessa intressen tolkas på ett medvetet plan. Socialpsykologin utgör ett nödvändigt inslag vid en marxistisk förklaring av den historiska processen och belyser hur

³ *Kaiser Wilhelm II: New Interpretations*, Cambridge 1983.

speciella sinnestillstånd breder ut sig inom en viss samhällsgrupp, även när de uttrycker en ”falsk medvetenhet” som förvränger eller missuppfattar ”objektiva” intressen.

Begreppen *mentalités* eller ”känslöstrukturer” som nu visar sig vara så användbara inom samhällshistoria och kulturstudier har faktiskt även en bakgrund i klassiskt marxistiskt tänkande. Kautsky framhöll således helt riktigt betydelsen av egenskaperna solidaritet och självupppoffring som drag i en särskild ”proletär mentalitet”.⁴ Strejker och proletariatets övriga kollektiva aktioner skulle knappast ha varit möjliga utan en sådan ”mental struktur” som uppstått ur erfarenheter av fabriksarbete och storskalig exploatering. (Bland småbourgeoisien är strejker omvänt ytterst sällsynta). På samma sätt framhöll Engels det faktum att de arbetare som bodde i de stora städerna och som slet i 1880- och 1890-talens nya fabriker utgjorde den första klassen i det moderna tyska samhället som undgick det pinsamt trånga, konformistiska synsätt (*Speisser outlook*) – som karakteriserade småbourgeoisien – och som sänkte sig över alla samhällsklasser under inverkan av Tysklands uppsplittring och försening under femtonhundratalet och revolutionens misslyckande under artonhundratalet. Den nya tyska arbetarklassens beundransvärt icke-konformistiska och anti-auktoritära inställning till Bismarkregimen – särskilt som den visade sig i massmotståndet mot den Anti-socialistiska lagen (*Socialistengesetz*) – bekräftade uppkomsten av en ny *mentalité*.⁵

Inte bara klasser utan även etniska grupper kan uppvisa typiska kollektiva mentala strukturer. Det sätt som särskilt förtryckta grupper – judar, svarta amerikaner, zigenare, palestinier, stamfolk på olika håll osv – ihärdigt håller fast vid språkliga, religiösa, etniska och även gastronomiska traditioner, vittnar såväl om ett utövat kulturellt motstånd som om det bestående i särskilda *mentalités* som stärker identitet och självrespekt gentemot omfattande våld och kränkning. Men vanligen består denna typ av mentala strukturer bara så länge som den underliggande sociala miljön är sammansatt av fattiga småborgare, hantverksarbetare (*stetl*) eller marginaliserade människor. När ett omfattande uppsving för kapitalismen bryter igenom äldre nationella eller etniska förtrycksstrukturer (även om småsint diskriminering och fördomar överlever) kan denna försvarsinriktade traditionalism plötsligt slå över i en närmast fanatisk anpassning eller till och med överidentifiering med ett nyligen erhållet medborgarskap eller en nationell tillhörighet. Det klassiska exemplet på en sådan omvandling uppstod på artonhundratalet bland den ”assimilationistiska” judiska bourgeoisien i Västeuropa. Samtida tendenser kan urskiljas inom delar av den unga svarta bourgeoisien i USA eller engelsk-vänliga delar av den utvandrade indiska medelklassen.

Frankfurterskolan under ledning av Horkheimer gjorde på 1930-talet ett allvarligt försök att utveckla en socialpsykologi genom en syntes av Marx´ och Freuds idéer. Att denna ambitiösa nydaning slutligen misslyckades berodde mindre på bidragen från Freud än på en mekanisk tillämpning av marxismen. Redan ett halvt århundrade tidigare hade Engels betonat de omedvetna behovens betydelse för människans sociala beteende, även om han inte kunnat fördjupa sig i deras exakta natur. För sin del hade Trotskij tilltalats av djuppsykologins försök att teoretisera deras ursprung och dynamik. Den verkliga svagheten i Frankfurterskolans projekt var dess oförmåga att förstå de centrala sammanhang i infrastrukturens och den övergripande strukturens dialektik som ytterst bestämmer den historiska utvecklingen. Hur bestämmande de än är för personligheten kan inte individuella lidelser eller omedvetna behov direkt forma samhälleliga omvandlingar som berör miljontals mänskliga varelser. De kan bara skapa möjligheter till, eller förutsättningar för sådana förändringar. Samtidigt skapar de sannolikt dock förutsättningar för skilda om än inte helt motsatta utvecklingar. Vilken utvecklingslinje

⁴ Karl Kautsky. ”Klassenkampf und Ethik”, *Die Neue Zeit*, vol. 19/1, s.24

⁵ Cf. Friedrich Engels, brev till Bebel 29.10 1884 (MEW, vol. 36 s. 227); brev till Kautsky, 8.11.1884 (aa. ss. 230-31); brev till Bebel 18.11 1884 (aa. 240-42); och brev till Bebel, 11.12.1884 (aa. ss. 250-51).

eller handlingsinriktning som faktiskt aktualiseras kan dock inte förutse enbart genom en analys av dessa omedvetna energier. Snarare beror de faktiska historiska resultaten på konkret samhällelig-politisk kamp som inte bara kopplar samman omedvetna utan även medvetna processer, idéer, strategier och materiella begränsningar i minst lika hög grad som ”spontana” ideologier och omedvetna dispositioner.

Det centrala temat i Frankfurtskolans berömda analys av hitlerismens framgångar är till exempel de allstädes närvarande auktoritära strukturerna i det tyska samhället. Men hur kan då denna ”socialpsykologiska” (vi skulle snarare säga ”socialindividuella”) analys förklara hur samma tyska arbetarklass som var oförmögen att strejka mot Hitler 1933, något mer än ett decennium tidigare, 1920, kunde genomföra historiens mest framgångsrika generalstrejk mot von Kapp-von Luttwitz kupp? Förvisso hade inte deras uppfostran under decenniet före 1920 varit mindre auktoritär och deras sexuella frustration mindre uttalad än under åren före 1933!

Dessa försök att förminska de samhälleliga krafternas avgörande betydelse för att bestämma historien underskattar återigen paradoxalt idéernas och personligheternas betydelse i långt större utsträckning än klassisk historisk materialism. Marxister har en bättre förståelse för att människor *kan* uppfatta de krav som den historiska situationen ställer och handla på sätt som i stort sammanfaller med deras objektiva intressen, trots det mänskliga psykets instinkt drivna eller infantiliserade drag. Endast om man i den historiska orsakskedjans komplexa samverkan av krafter erkänner denna dimension av förnuftig viljekraft kan vi förstå hur individer med särskilda talanger eller förutsättningar kan komma till uttryck.

Plechanov och ”Ödets män”

Det klassiska marxistiska sättet att se på ”personlighetens roll i historien” skisserades av Georgij Plechanov i hans berömda essä med just den titeln.⁶ Trots att den ofta förknippas med en ”reduktionistisk” marxism är Plechanovs text faktiskt en anmärkningsvärt skarpsinnig och modern analys. Den utvecklar den grundläggande tesen att även om produktionsförhållandenas infrastruktur ger klasskampen vissa materiella ramar, så påverkar de specifika roller som massorganisationerna och deras ledningar spelar, det sätt på vilket dessa begränsningar faktiskt kommer till uttryck. Enskilda individers personliga särigheter kan då, särskilt vid historiska vändpunkter eller tillfällen av kris, påverka den typ av klassorganisering och ledarskap som finns att tillgå. Dessutom gör Plechanov två ytterligare påpekanden: För det första, som Hegel hävdade, ”beror staternas öden mången gång på ... *tillfälligheter av andra graden*”; men dessa ’tillfälligheter’ är sammanflätade med specifika samband mellan samhälleliga och materiella krafter som i sin tur begränsar den ’individuella’ faktorns självständighet. För det andra, kräver samhällsklasser i krissituationer ”talanger av särskild typ”, en särskild sorts ledarskap. Vid sådana tillfällen finns vanligen ett antal individer som personifierar dessa ”talanger” tillgängliga som nya ledarkandidater för partiet, klassen eller nationen. ”Man har sedan långt tillbaka iakttagit att talanger överallt och alltid uppträder, där och då de samhälleliga förhållandena är gynnsamma för deras utveckling. Det betyder att varje talang som *hävdade sig i verkligheten*, d.v.s. varje talang som blivit en *samhällelig kraft, är ett resultat av samhällsförhållandena*. Men om det är så, då är det också klart varför talangfulla personer, som vi förut sade, endast kan förändra händelsernas individuella prägel men inte deras allmänna riktning; *talangerna existerar blott tack vare denna riktning; om den inte finnes, skulle de aldrig överskrida den tröskel som skiljer möjligheten från verkligheten.*”⁷

⁶ Denna essä återfinns som bilaga till G.V. Plechanov, *Fundamental Problems of Marxism*. London 1969. Finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Om personlighetens roll i historien](#).

⁷ a.a. s. 177.

Det andra världskrigets historia ger rika bevis för hur klarsynta Plechanovs teser var. För att ta den Tredje republikens fall som exempel så hade de politiska personligheter som ledde Frankrikes kapitulation 1940 i stort sett alla valts 1936; det betyder att det, med undantag för några kommunistiska deputerade som fråntagits sin rösträtt för sitt motstånd mot "låtsas-kriget", kunde uppfattas som ett "vänsterparlament" som med överväldigande majoritet beslutade ersätta Republiken med Pétains *Etat francais*. Hur kan detta förklaras? Tillsättandet av Pétain var inte alls någon "oundviklig" konsekvens av de tyska pansartruppernas seger. Efter de franska huvudstyrkornas nederlag i maj-juni 1940, var andra handlingsalternativ fullt möjliga,⁸ men endast Pétains upphävande av den franska demokratin motsvarande instinkterna hos majoriteten av den franska härskande klass som bestämt sig för att utnyttja nederlaget för att "reparera" de motgångar och förödmjukelser som folkfrontens seger och arbetarupproret 1936 inneburit. Pétain var det redskap som gav klassen, vad dess mest begåvade och reaktionära ideolog Charles Maurras kallade "*une divine surprise*" (en gudomlig överraskning ö.a.). Den tillät även en ideologisk "sublimering" av nederlaget i form av en som kulturell gengångare återuppväckt Vichy under slagorden "Arbete, Familj, Fädernesland".

Under "normala" omständigheter hade i Frankrike förstås en sådan radikal omvändning av den samhälleliga och politiska styrkebalansen mellan arbete och kapital varit omöjlig. Övergången från en parlamentarisk demokrati i förfall till en öppet militär-bonapartistisk diktatur var endast möjlig under tre politiska förutsättningar. För det första måste den sista parlamentariska regeringen under Paul Reynaud avgå utan motstånd. För det andra måste Republikens president för att bilda en ny regering inkalla någon som öppet försvarar diktatur – i detta fall marskalk Pétain. För det tredje måste parlamentets majoritet, senatorer och deputerade sammantagna, vara villiga att begrava den Tredje republikens författning.

Det visade sig att alla dessa villkor tveklöst uppfylldes "när det samhälleliga behovet uppstod" och inom den härskande klassen kom denna huvudinriktning att bli helt dominerande.

Fram till slutet av maj 1940 hade Paul Reynaud uppfattats som en envis och hårdnackad politiker som skickligt hanterade ministrar och deputerade. Ändå lät han sig dras in i en oklar regeringsomröstning som inte gällde vapenvila utan endast Tysklands "villkor för vapenvila" men som försatte honom i minoritet och – helt i motsättning till hans karaktär – ledde till att han avgick. Å andra sidan hade president Lebrun dittills allmänt ansetts som en fullständig nolla utan egen vilja som enbart hade valts till sin hederstitel genom en "personlighet" som svarade mot Clemenceaus berömda yttrande: "Om ni ska ha en president välj den dummaste". Inte desto mindre avgjorde denna nolla den 26 juli 1940 den kritiska vändpunkten i händelseutvecklingen. Om han hade kallat tillbaka Reynaud istället för att inkalla Pétain hade den Tredje republiken åtminstone överlevt något längre. Men med en viljekraft och beslutsamhet helt motsatt hans egentliga "karaktär" införde han Pétains diktatur, möjligen med Reynaud som medbrottsling.

Visst hade den yttersta högerns stridsrop sedan 1936 varit "*c'est Pétain qu'il nous faut*" (det är Pétain som fattas oss, ö.a.), men även om den gamle marskalken var populär – särskilt bland bemärkta borgare – så var hans parlamentariska inflytande före maj 1940 mycket marginellt. Ändå stöddes hans kandidatur som premiärminister av en överväldigande majoritet av deputerade och senatorer (som vi noterat även av de flesta av 1936 års parlamentariska "vänster"), anförda av Pierre Laval, intrigens och utpressningens mästare. Laval hade faktiskt

⁸ Förutom majoritetsalternativet Pétain-Laval och det lilla minoritetsstödet för de Gaulle fanns även alternativet att fortsätta kriget i Nordafrika, en inställning som försvarades av den större minoriteten kring Mendés-France, Georges Mandel och senatens ordförande Jeanneney.

varit ”tillgänglig” för en sådan manöver åtminstone sedan 1937 och hade ihärdigt intrigerat mot Republiken. Det är också sant att framgången för en sådan manöver underlättades av den fullständiga demoralisering som drabbade de flesta parlamentariker i juni 1940 efter de allierade arméernas överväldigande och överraskande nederlag. Det är dock svårt att förneka att en så snabb och radikal omsvängning i beteendenormer och vanor hos bokstavligen hundratals politiker – av vilka sex eller sju spelade huvudroller i tragikomedin – endast var möjlig eftersom den överensstämde med majoriteten av den franska bourgeoisieens kollektiva behov och medvetna önsknings. För denna klass var det inte bara ett måste att byta sida mitt under kriget utan även att omintetgöra den franska arbetarrörelsens reformistiska erövringar.

En symmetrisk men omvänd situation uppstod när den franska härskande klassen stod inför de allierades nära förestående landstigning. Problemet för majoriteten franska kapitalister, som i massornas ögon var djupt diskrediterade av sitt samarbete med nazisterna, var nu att både rädda den franska kapitalismen och en självständig borgerlig stat (och imperiet) ställde inför en mycket ogynnsam styrkebalans i förhållande till såväl den franska arbetarklassen (beväpnad genom den växande motståndsrörelsen) samt de anglosaxiska styrkorna. På dagordningen stod återigen ett radikalt ombyte av politisk personal och allierade. För att genomföra denna, som det kan tyckas mirakulösa räddningsoperation, ställde ”försyner” nya ”ödets män” till förfogande, nämligen Charles de Gaulle och hans närmaste medarbetare. Att operationen lyckades kom för många samtida som en överraskning eftersom de vant sig vid modlösa franska ledare. (När den arrogante och oduglige fältmarskalken Keitel 1945 anlände för att underteckna Wehrmachts ovillkorliga kapitulation hade han ingen annan kommentar till den samlade allierade ledningen än att utbrista: ”Vad nu, även inför fransmännen?”)

Förvisso var de Gaulle en exceptionell personlighet med ett brilliant intellekt och en järnvilja som var överlägsen de flesta inom hans klass, inte bara i Frankrike utan i övriga Europa. Men så länge hans förtjänster inte svarade mot den franska borgarklassens självdefinierade behov förblev han marginaliserad och uppfattad som halvgalen och som en farlig äventyrare. Några ansåg honom som profascistisk, andra fördömde honom senare som kommunistympatisör. Även en vanligtvis skarpsinnig politiker och karaktärsbedömare som Franklin D. Roosevelt – den amerikanska historien mest fulländade börsmäklare – gjorde hela tiden narr av de Gaulle och hans ”inbilska pretentioner”. Så sent som i juni 1944 var de allierade fortfarande beredda att militärt ockupera Frankrike vilket antagligen hade lett till ett inbördeskrig av typ Grekland eller värre. Med en försumbar styrka till sitt förfogande gjorde de Gaulle en korrekt bedömning av den franska (och förvisso den internationella) kapitalismens behov och lyckades genom en diplomatisk *coup de main* upprätta en pånyttfödd parlamentarisk regering som innefattade den kommunistiska motståndsrörelsen.

På ett annat sätt bekräftar fallet Churchill Plechanovs syn på förhållandet mellan särskilda personligheter och klassherraväldets behov. Att Churchill, som ledare för en koalitionsregering omfattande labourpartiet, flyttar in på 10 Downing Street har av traditionella historieforskare nästan enhälligt hyllats som en avgörande vändpunkt i kriget, oavsett om de beundrat eller varit kritiska till Churchills tidigare historiska insatser. Churchill förkroppsligade utan tvekan den brittiska härskande klassens och den stora majoriteten av det brittiska folkets orubbliga beslutsamhet att inte under några omständigheter kapitulera för Tyskland. Men genom att romantisera hans personliga egenskaper snarare än att utgå från en analys av aktiviteten hos större sociala krafter klarar de flesta borgerliga historiker inte av att jämföra olika exempel. Den centrala frågan är inte vilka händelser i hans liv som gjorde Churchill som individ mer beslutsam än Chamberlain (eller som på liknande sätt skilde de Gaulle från Pétain) utan varför Churchill var kapabel att samla en majoritet av sin klass och sitt folk runt sig medan de Gaulle i juni 1940 fortfarande var en isolerad figur.

Det faktum att de franska väpnade styrkorna just hade lidit ett förödmjukande nederlag medan britterna förmått evakuera merparten av sin besegrade armé till sin befästa ö, innebar förstås en skillnad. Men ändå bedömde de flesta insiktsfulla observatörer – inklusive den amerikanske ambassadören Joseph Kennedy – Englands ställning som i grunden hopplös. Även om Frankrike slagits ut i Ardennerna ägde Frankrike dock fortfarande en obeseegrad flotta (den näst största i Europa), en stor armé i Nordafrika – starkare än den britterna hade till sitt förfogande – en betydande flygvapenreserv samt ett intakt kolonialt imperium. Det var därför inte på något sätt självklart att britterna hade medel som garanterat kunde motstå en invasion, eller omvänt, att fransmännen var i grunden besegrade och saknade medel för fortsatt nationellt motstånd.

I själva verket var det mindre militära svårigheter än inställningen hos respektive härskande klasser som utgjorde den verkliga skillnaden mellan den brittiska och den franska situationen. Av välgrundade materiella skäl hade den franska bourgeoisien blivit alltmer uppgiven. Inför Tysklands aggressiva expansion och återupprustning hade den visat sig vara ekonomiskt och militärt inkompetent att försvara Versaillesystemet. För att vara än mer precis var den i första hand besatt av viljan att tygla den egna arbetarklassen och detta hade politisk prioriterats före försök att möta den tyska utmaningen. Den brittiska bourgeoisien å sin sida var varken demoraliserad eller trodde på nederlag. Den hade redan besegrat sin egen arbetarrörelse, först ekonomiskt 1926 och sedan politiskt 1931-35. Samtidigt var dess ställning i världen (även om den snabbt höll på att övertas av Förenta staterna) fortfarande starkare än Tysklands trots att Hitlers herravälde över Europa tydligt hotade det brittiska imperiet. Dessutom var den brittiska eliten övertygad om att ett möjligt stöd från Förenta staterna i kombination med imperiets resurser av råvaror och trupper gjorde fortsatt krig mot Tyskland till en realistisk strategi.

Ögonblicket var dramatiskt och farofyllt men framtiden tycktes i stort sett säkrad förutsatt att England kunde uthärda den omedelbara krisen. ”Om vi håller ut i tre månader kommer vi att segra om tre år” förutsade Churchill helt riktigt i ett hemligt tal till underhuset. Och Churchill var det närmast ideala valet när det gällde att stärka den brittiska beslutsamheten tills amerikanerna gick in i kriget. Det var därför som han plötsligt kunde återuppstå som sin klass *deus ex machina*, efter att i årtal ha setts som en politisk vilde och föredetting, en ropande röst i vildmarken. Genom en plötslig vändning i händelseutvecklingen och på grund av samhällseliga behov hade vildmarken fyllts med miljontals människor.

Hur samhället sållar ledarskap

Pétain, de Gaulle, Churchill – för att förstå dessa olika exempel på val av ledarskap under kriser behöver vi utöka Plechanovs begrepp rörande samhällsligt bestämd ”tillgänglighet”, med en mer precis analys av de olika mekanismerna för urval och befordran av politiska företrädare som återfinns inom olika samhällsklasser. Även om dessa urvalsmekanismer är nationsspecifika så går det att inom den moderna bourgeoisien konstatera vissa gemensamma drag. Utgångspunkten är förstås den funktionella arbetsdelningen inom kapitalistklassen. I jämförelse med de aristokratiska överklassernas tidsöverflöd är affärer för att göra vinst fruktansvärt tidskrävande. Vanligtvis kan eller vill därför enbart den del av bourgeoisien välja politiska karriärer som inte direkt agerar som företagare. En personallians mellan finanskapitalets grädda och topparna inom statsapparaten kan förekomma under särskilda omständigheter eller vid extrem förmögenhet.⁹ Detta är dock snarare undantag än regel. Mer typiskt

⁹ Att industri- och bankhöjdare ingår regeringen är mycket vanligare i Förenta staterna än i Europa och Japan. Roosevelts och Trumans krigsregeringar dominerades av företagsdirektörer, företrädare för oljeindustrin samt affärsmän ”a dollar a year”. (Eftersom USA:s lagar förbjuder anställning utan lön betalades tjänstvilliga affärsmän vanligen en dollar om året. Ö.a.)

uppträder företagare och professionella politiker inom det borgerliga skiktet sida vid sida i separata karriärvägar.

Vad är det som lockar någon från medelklassen eller en förmögen person att välja en politisk karriär snarare än fritt yrkesutövande eller affärsliv? Personliga ambitioner, ideologisk övertygelse, misslyckanden inom andra områden, familjetraditioner eller yttre händelser kan alla ha betydelse för att styra det personliga valet, men oftare än man föreställer sig har sociala påtryckningar och omständigheter avgörande betydelse för individens inriktning. Ofta "uttas" individer av de grupper de tillhör eller nomineras av äldre att slå in på en politisk karriär eller ställa upp som kandidat. På samma sätt är det som kan synas vara en ideologisk övertygelse snarare ett resultat av sociala omständigheter och gruppsyck. Genom ett nät av sociala relationer (som Ronald Reagans berömda "kökskabinett" av förmögna sponsorer) sållas de politiska leden så att endast några få utvalda tusental kandidater putsas och upphöjs till myndighetens och maktens *nationella* nivåer. Inom denna elit blir dessutom en tredjedel till hälften i viss mån framgångsrika och från detta reducerade antal fortsätter några dussin att överleva till det slutliga politiska urvalet av ministrar, premiärministrar, presidenter eller diktatorer. (Även om det sker genom militära officerskottier i anslutning till aristokratiska eller borgerliga miljöer måste också militärdiktatorer genomgå den klassbundna urvalsprocessens sållning.)

På den politiska maktens toppnivåer innefattar urvalsprocessen ett vinna-eller-försvinna-test av viljestyrka, förutseende och slughet. De härskande klasserna kommer knappast att låta personer klättra upp till centrala maktpositioner utan att dessa först har garanterat att de försvarar existerande strukturer för ägande och kapitaltillväxt. Makthierarkins funktion är just dess förmåga att sålla bort otillförlitliga eller avvikande kandidater. Av detta skäl kommer många lokala stjärnor eller demagoger (betänk Enoch Powell i England) aldrig att nå toppen av den nationella maktstrukturen. Urvalsprocessen är dock inte alls enbart negativ. Positiva egenskaper måste sorteras fram och prövas innan klassen eller åtminstone dess framträdande representanter accepterar en person som kandidat för nationellt ledarskap. Förmågan att förstå och uttrycka klassens kollektiva behov är absolut nödvändig, liksom den motsvarande förmågan att bedöma styrkeförhållanden samt att formulera taktiska förhållningssätt i enlighet med en strategisk plan. De kvaliteter som krävs i tider av välstånd och i tider av kris, i fredstid och i krigstid, skiljer sig förstås. Särskilda kombinationer av förmågor som kvalificerar kandidater för ledarskap i en konjunktur kan faktiskt diskvalificera dem i en annan, förändrad situation. Under dessa omständigheter medför just det sätt på vilket urvalsprocessen äger rum nästan oundvikligt att det i varje givet land alltid finns åtminstone fyra eller fem centrala ledare "tillgängliga" för att genomföra skilda lösningar. Bourgeoisien kommer vanligen att välja den som bäst uppfyller det den ser som de prioriterade behoven.

Bourgeoisien kan förstås göra misstag när man väljer sina "ödets män". Det finns ingen lag som automatisk garanterar att en samhällsklass väljer det ledarskap den behöver (även om det är vanligt att grupper får det ledarskap de förtjänar). Dessutom finns det alltid en tillräcklig skillnad mellan kortsiktiga och långsiktiga klassintressen för att göra det oundvikligt med en felmarginal vid ledarskapsurval. Inget kollektiv kan någonsin på ett helt objektivt sätt vara helt medveten om sina sammanlagda intressen, om så endast på grund av att dess egen politiska praktik alltid i viss utsträckning förändrar situationen och omöjliggör exakta beräkningar av handlingskonsekvenser. I det borgerliga samhället undanröjer dessutom de privata intressenas oerhörda tyngd varje möjlighet till en direkt eller fullständig samstämmighet mellan privata motiv och klassintressen.

När alla dessa begränsningar och klagöranden har erkänts så återstår dock det faktum att urvalsprocessen till överväldigande del är samhälls- och klassspecifik. Ingen konspirationsteori behövs för att förstå hur den arbetar; det är fullt tillräckligt med den roll de informella

grupperna spelar, *salons*, kottier, nätverk av "old boys" och liknande. Det är knappast någonsin fråga om att de "största monopolinnehavarna" väljer X, Y eller Z till toppositioner istället för A, B eller C. Snarare upprättar de "största monopolinnehavarna" – eller något bredare nätverk av maktförmedlare inom den härskande klassen – tillräckliga barriärer och förberedande test för att försäkra sig om att "svaga karaktärer" eller "opålitliga" försvarare av den härskande klassens intressen inte kan komma över tröskeln till statsmakten. I den slutliga analysen kommer således "rätt" man (eller ibland kvinna) vanligen att stå att finna vid rätt plats och rätt tillfälle.

Problemet med individens roll i historien har ofta formulerats på ett sätt som ställer individen mot samhällsgruppen. På senare tid har detta omformats till en motsättning mellan "biologiska" och "sociala" faktorer. De "sociobiologiska" och "psykohistoriska" skolbildningarna har utmanat den historiska materialismens förmåga att förklara historisk förändring på ett sammanfattande sätt.¹⁰ Men båda dessa synsätt är otillräckliga i den mån de förbiser det faktum att samhälleligt "betydelsefulla" individer, som genom sina individuella handlingar påverkar historien, endast kan göra detta tack vare särskilda omständigheter som primärt skapas av samhället. De underliggande biologiska eller instinktmässiga dragen hos personligheter skapar endast förutsättningar för en rad olika utvecklingsmöjligheter som är beroende av större sociala sammanhang. De biologiska eller psykologiska förutsättningarnas formbarhet innebär att en slutgiltigt gestaltad individuell personlighet endast uppstår efter det att ett antal miljökrafter har arbetat för att uppfylla vissa förutsättningar och omintetgöra andra. Och dessa krafter i miljön är i stor utsträckning inget annat än *samhällsinstitutioner* som successivt präglar den politiskt aktuella individen genom de på varandra följande stadierna i hans liv.

I det borgerliga samhället omfattar dessa institutioner den patriarkala kärnfamiljen, utbildningssystemet (inklusive religiösa föreskrifter och andra "ideologiska apparater"), de olika statliga institutioner genom vilka individen söker makt samt slutligen den särskilda uppsättning av tillhörighetsorganisationer som selektivt befordrar lovande kandidater (partier, bolag, makt nätverk, arbetsgivarorganisationer osv.) Det är en truism att påstå att ingen individ kan undgå att påverkas av dessa mäktiga organisationer och det utmärkande för den historiska materialismen är att den hävdar att de utövar det *avgörande* inflytandet vid utformandet av samhällets ledning genom att forma talanger och förutsättningar i en bestämd riktning och inte i andra riktningar. Med andra ord utgör de den kraftfulla källan till social konformism och producerar personligheter som anpassar sig till behoven hos samhällsklasser eller dessas dominerande delar. De ger upphov till personligheter som garanterar försvaret för och återskapandet av en viss samhällsordning i lika hög grad som de "*inpräglar*" de grundläggande värderingar som svarar mot denna ordnings struktur och intressen.

I ett borgerligt samhälle tenderar dessutom alla dessa institutioner att kanalisera den grundläggande mänskliga strävan efter självbekräftelse (*Lustprinzip*) i riktning mot en individuell tävlan i fråga om privat rikedom och makt. Inom helt andra sociala strukturer – stamgemenskap, feodalism eller socialism – kan detta ursprungliga behov dock forma helt andra personligheter med radikalt skilda bedömningar avseende självvärdering. I ett samhälle som till exempel grundas på en demokratiserad och socialiserad produktion skulle strävan efter rikedom och makt bli samhälleligt irrationell och även "mot människans natur". Detta inte för att behovet av självbekräftelse hade förtryckts utan snarare eftersom det skulle uttryckas genom ett helt annorlunda socialt beteendesystem; konkurrens avseende idrottslig eller konstnärlig skicklighet, för att bli socialt erkänd, tävlan om att tjäna samhället utan att

---

¹⁰ E.O. Wilsons *Sociobiology: The New Synthesis* (Cambridge, Mass., 1975) är ett typiskt manifest, medan Steven Roses och Leob Kamins *Not in our genes* (New York 1984) är en livfull kritik. En nyttig syn av arbete i psykohistoria är Lloyd de Mause's *Les Fondations de la Psycho-Histoire* (Paris 1985)

förvänta sig belöningar i materiell form eller som makt och så vidare. Att erkänna den samhällsformade individualitetens historiska särprägel innebär endast att man erkänner ett empiriskt påtagligt och vetenskapligt observerat faktum; det kräver inte nödvändigtvis något värdeomdöme. Marxister formulerar dock förvisso även bedömningar och har traditionellt hävdats att ett samhälle där regeln *homo homini lupus* (människan är människans varg, ö.a.) råder, där uppstår mer alienerade, aggressiva och destruktiva personligheter än i ett samhälle där de grundläggande förhållandena i produktionen upprättar frivilligt samarbete och medveten solidaritet som centrala samhälleliga värden.

Kapitalismens Vita Riddare

För att då återvända till problemet med nazismen och andra världskriget är det påfallande hur historiker har tenderat att undervärdera eller förbise den institutionella urvalsprocessen vid Hitlers uppstigande till makten. Långt före sitt stora röstgenombrott 1930 måste Hitler löpa gatlopp i sitt eget ganska begränsade parti för att kunna upprätta en oinskränkt auktoritet i denna miniatyr av det framtida Tredje Riket. Dessa inledande år var utan tvekan den svåraste perioden i hans politiska karriär och vid flera tillfällen var han nära att tappa kontrollen över sitt eget parti till personer som Röhm. Detta eftersom den tyska nationalistiska högern var en veritabel djungel av wannabe Führer bland vilka Hitler till en början bara var *primus inter pares* (den förste bland jämlikar, ö.a.). Den läxa han lärde sig under denna ständiga kamp om ledningen inpräglade mönster av skoningslöshet, opportunism och svek och bestämde hans *modus operandi* (hans arbetsätt, ö.a.) när han väl uppnått makten. Man förvränger den verkliga händelsekedjan genom att leta efter ursprunget till dessa drag i Hitlers tidiga biografi snarare än i den sociala miljön inom den tyska högern efter Versailles. Långt ifrån att vara en ”född gangster” var Hitler förutbestämd för en andra rangens karriär inom arkitektur eller konst. Om han blev det tjugonde århundradets främste gangster var det eftersom han under ett decennium kämpade om ledningen för en i det närmaste klassisk gangsterorganisation. Nazistpartiet var inte olikt Siciliens och Förenta staternas maffiaorganisationer.

Störtandet av Mussolini 1943 är ett annat slående exempel på hur stora samhällskrafter under överraskande omständigheter kan fånga in individer, inte som när spindeln fångar en fluga i sitt nät utan som när en skulptör med hammaren bearbetar ett marmorblock. Mussolini, en mästare på intriger och kylig maktutövning, utmanövrerades nämligen lätt av sina underhuggare, marionettkungen Victor Emmanuel III och marskalk Badoglio. Under tjugo år hade kungen och marskalken varit underdåniga medbrottslingar till ”*il Duce*” och totalt över-skuggats av hans begåvning och viljestyrka. Det var inte något oupptäckt förråd av begåvning eller beslutsamhet som tillät dem att göra sig av med Mussolini, utan snarare den dramatiska omsvängningen i den italienska härskande klassens öde när den greps av panik inför den invasion av de allierade som berövade fascistledaren hans samhälleliga stöd och makt. Den italienska bourgeoisins gemensamma behov fick, bokstavligen över en natt, kungadömet (liksom fascistpartiets plötsligt återupplivade ”kollektiva ledning”) att reaktivera sig och befordera kungen från passiv marionett till chefskonspiratör. Inför den enade italienska härskarklassen arresterades den en gång så allsmäktige *il Duce* av en handfull karabinjärer utan att ens kunna mobilisera några hundra supportrar till stöd för en diktatur som varat i tjugo år!

På liknande sätt hade kejsar Hirohito varit en passiv symbol för den militärjunta som från mitten av trettioalet styrde Japan. Av tradition var han en galjonsfigur som aldrig blandade sig i statens affärer eller hävdade några ståndpunkter. Men när det blev alltmer uppenbart att det amerikanska stridsflyget kunde förintä de stadsindustriella grunderna för den japanska kapitalismen och att det inte längre fanns någon allvarlig möjlighet för en förhandlad fred så manövrerade kejsaren skickligt de militära fanatikerna till en villkorlös kapitulation – med

Tsugero Yoshida och hans gäng av sluga borgerliga politiker som rådgivare. Han omvandlades plötsligt från enbart galjonsfigur till den härskande klassens verkliga ledare. Han tvingade de omedgörliga militära ledarna till fred enbart genom att i radio upphäva sin röst och fånga in dem i en oupplöslig politisk-ideologisk motsättning. Efter att ha legitimerat den japanska militarismen genom en kult av kejsarens gudomlighet kunde de knappast handla i motsättning till hans ”gudomliga” vädjan till sina ”trogna medborgare”.

I såväl det italienska som det japanska fallet var det endast fråga om en tillfällig omvandling av galjonsfigurer till makthavare. Victor Emmanuel och hela hans dynasti avlägsnades snabbt från scenen, medan Hirohito med McArthurs tillåtelse återvände till sin traditionellt ceremoniella roll. Deras kortlivade roller som nationella gestalter av avgörande betydelse var resultatet av exceptionella omständigheter som tillfälligtvis försåg galjonsinstitutioner med krisfullmakt i syfte att rädda statsapparaten från omedelbart hotande förintelse. I ingetdera fallet krävdes någon extraordinär personlig förmåga eller företagsamhet, snarare mobiliserades traditionella maktnätverk – kring greve Acquarone i Rom och kring prins Konoye och markis Kido i Tokyo – för att väva samman intrigerna under den härskande klassens noggranna övervakning.

Efter de allierades landstigning i Normandie försökte man sig i Tyskland på en ännu ambitiösare räddningsoperation. 1944 hade det blivit uppenbart för de flesta tyska industriella och finansiella ledare – särskilt för de preussiska junkerdynastierna – att kriget var förlorat och Das Reich skulle avväpnas om inte den Röda arméns framryckning hejdades genom en separatfred med amerikanerna. I ännu högre grad än i de franska, italienska och japanska fallen var det som stod på spel hur stora delar av den tyska härskande klassen – särskilt den preussiska eliten – överhuvudtaget skulle kunna överleva. När de militära konspiratörerna slog till mot Hitler den 20 juli 1944 stod Sovjet fortfarande bortom Vistula (Wisla) och det är omöjligt att säga vilken händelseutveckling som skulle ha följt om deras kupp försök varit framgångsrikt – om de skulle ha lyckats vädja till anti-kommunismen och splittrat det allierade blocket.

Men deras aktion misslyckades. Varför? Skall man godta konventionella förklaringar att sammansvärjningen föll samman på grund av tekniska tillfälligheter – den felaktiga placeringen av Stauffenbergs bomb – eller alternativet att den verkliga konspirationsledaren Beck var en Hamletliknande personlighet som vacklade i det avgörande ögonblicket och överlistades och utmanövrerades av den diaboliske Goebbels (med bistånd av major Remers personliga beundran för föhrern)? Uppenbart inte. General Ludwig Beck hade under många år varit krigsmaktens stabschef och inte bara ansvarat för den framgångsrika återupprustningen av Das Reich utan också för den mästerliga planeringen av de tidiga militära segrarna. Han var en utomordentlig planerare som i jämförelse med Victor Emmanuel, Hirohito eller Goebbels, för att inte tala om major Remer, framstår som en Gulliver bland lilliputtar. Ändå misslyckades denne erfarne planeringsexpert eländigt även med att arrangera så elementära villkor för en *coup d'état* som att ockupera radiostationer, ta kontroll över Berlins telekommunikationssystem eller att skära av telefonförbindelsen mellan Goebbels ministerium och Hitlers bunker i Rastenburg. Varför? Hade han plötsligt förlorat nerverna?

Det är svårt att sätta sin tilltro till en analys av kuppens misslyckande som stöder sig på personliga svagheter hos general Beck eller hans politiska motsvarighet Carl Goerdeler, Leipzigs borgmästare. Ojämförligt mer betydelsefull är den annorlunda objektiva situation som de tyska konspiratörerna står inför jämfört med läget för de italienska ränksmidarna 1943 eller kejsarens katteri i Japan under sommaren 1945. I Italien och Japan hade armén besegrats och stadscentra var hjälplöst utsatta för de allierades flygvapen. Det fanns bara en väg öppen för den härskande klassen; att omedelbart och ovillkorligt avsluta kriget. Det förelåg alltså inom bourgeoisien en faktisk enighet om en klar handlingsinriktning. Även om kriget

uppenbart var förlorat så hade däremot i Tyskland armén ännu inte besegrats. Den besatt fortfarande omfattande mänskliga och materiella resurser som kunde vidmakthålla kampförmågan under åtskilliga månader. Till skillnad från det japanska eller italienska fallet (eller de tidigare franska och brittiska exemplen) så stod den tyska härskande klassen inför ett särskilt allvarligt hot; inte endast inför förlusten av delar av sin makt och sina rikedomar utan inför att berövas sitt ägande och förintas som klass av Röda armén.

Under dessa särskilda omständigheter var den tyska kapitalistklassen, i motsats till den italienska och japanska, djupt kluven i fråga om vilken väg man skulle slå in på. Även om man var enig om att aldrig kapitulera inför Sovjetunionen och allmänt övertygad om att någon sorts kapitulation inför de anglo-saxiska allierade var att föredra, var man kluven i bedömningen av huruvida amerikanerna och engelsmännen skulle acceptera en separat uppgörelse. I denna fråga fanns det inom tyska borgerliga kretsar en djup åsiktsskillnad. Medan somliga krävde att Hitler omedelbart undanröjdes och att man kapitulerade inför amerikanerna, tvivlade andra på om det var värt att ta risken att fronten kollapsade utan föregående garantier från de allierade. Detta senare block var i majoritet.

Som ett resultat av dessa strategiska skillnader var armén såväl som statsapparaten helt splittad. Det var denna uppdelning – resultatet av den tyska imperialismens objektiva dilemma sommaren 1944 – som förklarar den ödesdigra vacklan som ledde till att kuppen misslyckades. Om den tidigare så beslutsamme Beck tvekade i det avgörande ögonblicket var det eftersom han insåg att vad han än gjorde skulle ”hans” armé splittras och inbördeskrig eller frontens kollaps eller bådadera bli följden. Om den tyska generalstaben hade stått enad bakom Beck som italienarna bakom kungen och Badoglio, så hade kuppen lyckats inom några timmar. Nazistpartiets hierarki var djupt diskrediterad och få hade uppträtt till dess försvar gentemot armén som fortfarande åtnjöt en enorm prestige i medelklasserna. Så det var inte general Becks ”Hamletkaraktär” som dömde kuppen utan snarare hela den tyska härskande klassens tvekan som i sin tur återspeglade objektiva motsättningar och verklig förvirring. Det var inte individen som orsakade klassens olycka utan snarare klassen som förhindrade individen att agera framgångsrikt.

Det finns emellertid ett efterspel till denna händelse som ställer 20 julikonspiratörerna i en ironisk dager. Under det att Beck, Goedeler, Stauffenberg och deras förbundna förberedde sin kupp, förberedde i det tysta topp tjänstemän inom den nazistiska ekonomiministeriet (under beskydd av en av ledarna för SS) en plan för ett Tyskland efter kriget, integrerat i en ”öppen internationell ekonomi” grundad på ”fria kapitalrörelser” och en ”konvertibel mark” – dvs ett fullständigt brott med hela det Tredje rikets totalitära finansiella och kommersiella praxis. Arkitekterna bakom denna vision – som till slut förverkligades som ”den federala republikens underverk” – var ingen annan än den framtida kanslern Ludwig Erhart och den framtida ordföranden för Bundesbank Ludwig Emminger. Trots att de hade samarbetat med nazisterna under ett decennium svängde de 180 grader när det blev nödvändigt för klassens överlevnad. Deras skickliga intriger kontrasterade mot julikomplottens misslyckande som ledde till att junkerlassen förintades och till förlusten av nästan halva det tyska riket.

Slutligen måste vi notera att den nazistiska terror som Himmler släppte lös efter kuppens misslyckande, i kombination med effekterna av de allierades bombmattor, förstörde den återstående möjligheten för delar av den tyska arbetarklassen att ingripa som en oberoende kraft för att avsluta kriget.¹¹ Det massiva inflödet av mer än tio miljoner flyktingar från

---

¹¹ Såväl sovjetiska som västliga historiker tenderar vanligen att underskatta den potential för arbetarklassmotstånd som fortfarande fanns i Tyskland 1944. De socialdemokratiska deltagarna i Beck-Goedeler-konspirationen utgjorde en verklig kraft och nyligen gjord forskning visar att åtminstone i Hesse hade det satts igång en plan för att organisera en generalstrejk bland järnvägsarbetarna efter ett mord på Hitler. Cf. William

Ostpreussen och andra förlorade tyska territorier skapade en jättelik reservarmé av arbetskraft som kom att hålla nere lönerna under femton år och bevara de höga profiter som ursprungligen skapades genom nazistdiktaturens omfördelning av inkomsten mellan klasserna. Den inriktning som förbereddes av Erhard och Emminger, sponsrad av amerikansk imperialism och i början tolererad av Stalin, tillät den tyska härskande klassen att tjugo år senare framträda med större finansiell och industriell styrka än någonsin tidigare, om än inom ett mer begränsat statligt territorium. Mer övertygande kan det inte illustreras hur ”historiens list”, inom ramarna för ett givet produktionssätt, arbetar för klassens behov genom att lägga beslag på individuella begåvningar.

Ursprungligen publicerad (på engelska) i *New Left Review* 1/157, maj-juni 1986

Översättning: *Lars Lundström* (7 september 09)